

Поняття та зміст сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

У сучасних умовах спостерігається зміна концепцій і підходів до систем господарювання, в тому числі й у сфері сільськогосподарського виробництва. На сьогодні пануючою у світі стає концепція сталого розвитку як основа економіки розвитку чи «зеленої» економіки. Концепція сталого розвитку включає три складові: виробничу, екологічну і соціальну. При цьому сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, як вбачається, є основою сталого розвитку сільських територій в цілому.

Забезпечення правовими засобами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на сьогодні набуває особливої актуальності для нашої держави. Це пов'язано з прогнозованими проблемами глобального характеру (продовольчою, екологічною) та зумовлюється необхідністю забезпечення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності національного аграрного сектору економіки, соціального розвитку сільських територій, а також збереження навколишнього природного середовища в процесі здійснення сільськогосподарської виробничої діяльності, мінімізації її негативного, антропо-техногенного впливу на довкілля. Викладене вимагає здійснення відповідних заходів з боку нашої держави. Одним із таких заходів у сучасних соціально-економічних умовах вбачається правове забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Дана проблематика особливо актуалізується у зв'язку із можливостями євроінтеграції.

Законом України від 16 вересня 2014 р. було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинену в м. Брюсселі¹. Питання розвитку сільського господарства визначені главою 17 Угоди про асоціацію, де передбачено співробітництво сторін з метою сприяння розвитку сільського господарства та

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 40. – Ст. 2021.

сільських територій шляхом поступового зближення політик та законодавства (ст. 403).

Згідно зі ст. 404 Угоди, зазначене співробітництво у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій охоплює, серед іншого, такі сфери, як заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин; покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, умов для інвестування; сприяння інноваціям та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості; а також обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад.

Положення щодо сталого розвитку сільськогосподарського виробництва закріплені і в національному аграрному законодавстві. Так, згідно зі ст. 1 Закону України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»¹ основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки на період до 2015 року, системності та комплексності під час здійснення заходів з реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Державна аграрна політика базується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору. При цьому основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій. У цьому ж Законі проголошено стратегічні цілі державної аграрної політики, передумовою

---

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 1. – Ст. 17.

досягнення яких може стати сталий розвиток сільськогосподарського виробництва.

Слід зазначити, що сучасний стан розвитку сільськогосподарського виробництва не відповідає критеріям і вимогам сталості. Характерними ознаками сільського господарства нашої держави на сьогодні є технологічна криза, фізична і моральна застарілість обладнання, технологій, техніки, висока ресурсно-, відходо- та енергоємність виробничих процесів. Ще однією проблемою є надмірно інтенсивне використання земель сільськогосподарського призначення в процесі сільськогосподарського виробництва. Відомо, що навіть невелике відхилення якості земель від норми здатне нести загрозу для людей та інших живих істот. Основними ризиками, які зумовили зниження родючості ґрунтів через господарську діяльність людини, стали ерозійні процеси, дегуміфікація, переущільнення, затоплення, заболочення, підкислення, забруднення земель радіонуклідами, пестицидами та іншими органічними речовинами, а також важкими металами. Усього налічується 51 джерело небезпеки (з них – 20 природні, решта – антропогенні)¹.

При цьому сільськогосподарське виробництво разом із підприємствами промисловості безпосередньо впливає на стан здоров'я і тривалість життя людей. Як зазначають фахівці, існує певний зв'язок між природним приростом населення і коефіцієнтом смертності, з одного боку, та рівнем сільськогосподарської освоєності території, розораністю угідь, внесенням мінеральних добрив, використанням пестицидів і викидами забруднюючих речовин – з іншого². Саме тому, як справедливо зазначає А.М. Статівка, трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки повинні здійснюватися із врахуванням екологічного імперативу, а концептуальним підґрунтям формування державного регулювання сільського господарства

---

¹ Добряк Д.С., Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах // Економіка України. – 2013. - № 7. – С. 85, 87.

² Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / За заг. ред. Л.Г. Мельника та М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 183.

повинна стати концепція сталого розвитку¹, зокрема сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Цілком обґрунтованими в цьому сенсі вбачаються положення ст. 294 глави XIII Наказу Імператриці Катерини II, даного Комісії для складання нового Укладання: «Не может быть там ни искусное рукоделие, ни твёрдо основанная торговля, где земледелие в уничтожении, или незначительно производится...»².

Дослідження даної проблеми вимагає з'ясування питань щодо поняття та змісту сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як аграрно-правової категорії. Слід зазначити, що кожна наука оперує власним понятійно-категоріальним апаратом. Не є виключенням й аграрно-правова наука, що ґрунтується на аграрно-правових категоріях. Дослідження останніх передбачає не лише з'ясування їх сутності та ознак, а й наведення визначення. І хоча визначення поняття і змісту будь-якої правової категорії (в тому числі й такої, як сталий розвиток сільськогосподарського виробництва) й закріплення її універсального поняття в законодавстві є складним завданням, однак від його вирішення багато в чому залежить ефективність правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Окрім того вирішення цього завдання є необхідним з огляду на те, щоб забезпечити досягнення наступних двох цілей: 1) перша – це подальший розвиток і збагачення аграрно-правової науки (теоретичний напрямок), 2) друга – вдосконалення чинного аграрного законодавства (практичний напрямок). Дана теза підтримується і у спеціальній літературі. Як справедливо зазначає М.М. Чабаненко, дослідження й удосконалення понятійно-категоріального апарату аграрного права є актуальним не лише для розвитку доктрини аграрного права, але й для удосконалення правового регулювання аграрних відносин. Адже охоплення регулятивним впливом

---

¹ Стативка А.М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К.: Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 22.

² Энциклопедия для детей. Т. 5. История России и её ближайших соседей. Ч. 2. От дворцовых переворотов до эпохи Великих реформ / гл. ред. Мария Аксёнова. – М.: Аванта+, 2001. – С. 118.

аграрно-правових норм тих чи інших відносин часто пов'язане із відповідністю цих відносин, їх елементів засадничим аграрно-правовим категоріям¹.

На сьогодні ні у законодавстві України, ні у спеціальній юридичній літературі не надається визначення поняття «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва». Монографічних ґрунтовних аграрно-правових досліджень у цій сфері також не проводилося. Даний факт, а також необхідність вдосконалення чинного аграрного законодавства у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва як обов'язкової умови й необхідного чинника соціальної та економічної стабільності держави у сучасних умовах і зумовлюють актуальність цього дослідження.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва – складна термінологічна конструкція. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення її поняття, починаючи з визначення сутності і змісту складових загального поняття «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва». Почнемо з поняття сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку в цілому не нова, її основоположні ідеї відомі світові з давніх давен, оскільки їх підґрунтям виступають загальнолюдські цінності. Однак міжнародно-правового закріплення вона набула у 1992 році, коли на Всесвітній конференції ООН з питань навколишнього середовища у м. Ріо-де-Жанейро (так званий «Саміт Землі», у якому взяли участь 179 країн, у тому числі й Україна) було визначено сталий розвиток як стратегію існування людства на ХХІ століття, а також затверджено «Порядок денний на ХХІ століття» (Agenda 21). Конференцією було також прийнято Декларацію Ріо з навколишнього середовища і розвитку та Заяву про принципи глобального консенсусу з управління, збереження і стійкого розвитку всіх видів лісів. На бразильському саміті сталий розвиток було визначено як такий, що сприяє

---

¹ Чабаненко М.М. Сільськогосподарська продукція як категорія аграрного права України // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право» / Ред. кол.: С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К., 2014. – Вип. 197. – ч. 2. – С. 58.

задоволенню потреб теперішнього часу та не ставить під загрозу інтереси і потреби майбутніх поколінь.

В англomовній інтерпретації сталий розвиток (sustainable development) є майже самодостатнім терміном, який не вимагає додаткових пояснень (прикметник sustainable походить від слова sustain – опора, підтримувати). У російській мові закріпилося поняття «устойчивое развитие», яке, на думку фахівців, є одним із найвдаліших¹. В українську мову даний термін прийшов як сталий розвиток.

Сталий розвиток – дивовижно просте за ключовою ідеєю і одночасно безмежно складне за змістом і механізмом реалізації поняття. Основоположна ідея сталого розвитку вимагає не переходити межі впливу на природу, господарюючи таким чином, щоб природні системи, в тому числі й агросфера, встигали самовідновлюватися у часі: щодня, щороку, від покоління до покоління. Адже, як вірно підкреслює Т.О. Барабаш, за умов, коли взаємозв'язок між окремими об'єктами навколишнього середовища погіршується, послаблюється або і зовсім зникає, це середовище втрачає свої відтворювальні, відновлювальні та асиміляційні властивості, що покликані підтримувати у ньому динамічну екологічну рівновагу і створювати сприятливі природні життєві умови для людини, флори і фауни². Проте, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, виконання цього завдання виявляється вкрай складним і можливим лише за умови комплексного підходу, у поєднанні матеріальних, інформаційних, синергетичних (системоутворюючих) засад³.

Одночасно звертає на себе увагу суперечливість і неоднозначність терміну «сталий розвиток». Суперечливість полягає в тому, що в одному понятті об'єднано два протилежні за значенням слова: «сталість» передбачає

---

¹ Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В.И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2003. - № 2. – С. 123.

² Барабаш Т.О. Правові питання охорони довкілля в сільському господарстві: окремі аспекти / Т.О. Барабаш // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матер. «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 213.

³ Див.: Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебн. / под ред. проф. Л.Г.Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми: ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 28.

рівновагу, стабільність, стійкість, а розвиток можливий лише за умови виходу будь-якої системи зі стану рівноваги. У філософії вирізняють три основні тлумачення розвитку: як збільшення і зменшення; як перехід можливості в дійсність, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі; як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу¹. В економічній літературі з цього приводу зазначають, що сталий розвиток за своїм змістом має означати перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, при якому б відбувалося постійне розв'язування суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій². Неоднозначність розглядуваного поняття полягає в тому, що «сталість» можна розуміти і як здатність утримувати рівновагу, і як стабільність, тобто здатність підтримувати стійкі темпи розвитку.

Проблеми сталого розвитку не лишилися поза увагою науковців. Дослідженню різних аспектів сталого розвитку присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних представників філософської, юридичної та економічної наук. Серед них: Г.І. Балюк³, А.П. Гетьман⁴, В.І. Данилов-Данільян⁵, В.С. Дієсперов⁶,

---

¹ Кизима В. Розвиток / В. Кизима // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 555.

² Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / За заг. ред. Л.Г. Мельника та М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С.714-715.

³ Балюк Г.І. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку / Г.І. Балюк // Право України. – 2011. - № 2. – С. 85-94.

⁴ Гетьман А.П. Экологический аудит и правовые проблемы совершенствования управления в сфере экологии на принципах устойчивого развития [Электронный ресурс] / А.П. Гетьман, Н.А. Орлов // Ученые записки Таврического нац. ун-та. Т. 21 (60). № 1 Юрид. науки [Электронный ресурс]. – 2008. – С. 153-159.

⁵ Данилов-Данільян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В.И. Данилов-Данільян // Экономика и математические методы. – 2003. - № 2. – С. 123-135.

⁶ Дієсперов В.С. Сталый сільський розвиток: проблеми становлення: монограф. / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ «Інст-т аграрної економіки», 2011. – 216 с.

В.М. Єрмоленко¹, В.К. Збарський², М.І. Козир³, Л.Г. Мельник⁴, В. В. Носік⁵, М.І. Руткевич⁶, А.М. Статівка⁷, В.Ю. Уркевич⁸, В.Я. Цибуляк⁹, В.П. Шанцев¹⁰, О. Шаповалова¹¹, М.В. Шульга¹² та ін. Привертає увагу той факт, що вперше предметом дослідження вчених став не об'єкт чи явище (природне, соціальне тощо), навіть не їх стан, а процес змін під назвою «сталий розвиток».

У спеціальній політичній, економічній, правовій, науковій літературі термін «сталий розвиток» часто використовується і розглядається як багатоаспектний (сталий розвиток цивілізації, сталий розвиток суспільства, сталий соціально-економічний розвиток країни, сталий розвиток регіону, сталий розвиток економіки, сталий розвиток населених пунктів, сталий розвиток сільських територій, сталий розвиток села, сталий сільський розвиток, сталий розвиток агропродовольчої системи, сталий розвиток землекористування та ін.).

---

¹ Єрмоленко А.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право» / Ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2010. – Вип. 156. – С. 50-59.

² Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: методичні розробки / В.К. Збарський, Л.П. Поозенко, А.Ю. Носова.- К.: НУБіП України, 2011. – 36 с.

³ Козырь М.И. Правовое обеспечение социального развития и устойчивого развития сельскохозяйственных территорий / М.И. Козырь // Аграрное и земельное право. – 208. - № 10 (46). – С. 36-45.

⁴ Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебн. / под ред. проф. Л.Г.Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.

⁵ Носік В.В. Земельно-правові проблеми забезпечення сталого розвитку України // Правове забезпечення екологічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-ій річниці створення Донецького нац. ун-ту та 30-ій річниці створення кафедри госп. права ДонНУ (14-15 травня 2015 р.) / Донецький нац. ун-т; за заг. ред. Бобкової А.Г. – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С. 209-211.

⁶ Руткевич М.И. Философское значение концепции устойчивого развития / М.И. Руткевич // Вопросы философии. – 2002. - № 11. – С. 24-35.

⁷ Статівка А.М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. науко-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К.: Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 20-24.

⁸ Уркевич В.Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 травня 2010 р., м. Біла Церква). – Біла Церква: Білоцерківський нац. аграрний ун-т, 2010. – С. 24-26.

⁹ Цибуляк В.Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект: монограф. / В.Я. Цибуляк; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 216 с.

¹⁰ Шанцев В.П. Устойчивое региональное развитие: синергетический сплав экономики и управления, человеческих ресурсов и традиций / В.П. Шанцев // Вопросы философии. – 2013. - № 1. – С. 17-23.

¹¹ Шаповалова О. «Сталый развитие»: потреба вдосконалення правореалізаційної діяльності у сфері господарювання / О. Шаповалова // Право України. – 2002. - № 7. – С. 31-35

¹² Шульга М.В. До питання про перспективи сталого розвитку сільських територій // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8-9 листопада, 2013 р.): [у 4-х част.]. – Частина перша. – Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. – С. 171-173.

Відповідно до положень розділу 1 Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»¹ сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва. Дане положення Закону, як вбачається, особливої актуальності набуває саме стосовно такої галузі економіки нашої держави, як сільське господарство.

Згідно з Концепцією сталого розвитку населених пунктів, затвердженою постановою Верховної ради України від 24 грудня 1999 р., сталий розвиток населених пунктів – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини².

Відомий російський філософ і соціолог М.М. Руткевич визначає сталий розвиток як такий тип розвитку складної, двокомпонентної системи (людське суспільство – навколишнє середовище), який передбачає не лише підтримання системи в стані динамічної рівноваги, але й такої її цілеспрямованої зміни на

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 26. – Ст. 218.

² Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1359-xiv>.

основі застосування досягнень науки і техніки в напрямку, який забезпечує більш сталий її стан і, одночасно, успішне її функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей¹.

Досить ґрунтовний підхід до розуміння сталого розвитку запропоновано В.К. Збарським. Вчений визначає сталий розвиток у вузькому і широкому сенсі. У вузькому розумінні сталий розвиток – це задоволення основних потреб існуючих і майбутніх поколінь при збереженні традиційного природноресурсного потенціалу біосфери. Йдеться про реалізацію біосферно сумісної діяльності, яка, на думку науковця, передбачає виконання цілої низки умов: 1) темпи і масштаби споживання природно-ресурсного потенціалу не повинні перевищувати природних умов регенерації екосистем; 2) обсяги відходів виробничо-господарської і соціокультурної діяльності не можуть перевищувати асимілятивних можливостей біосфери; 3) утилізація не поновлювальних ресурсів можлива лише в таких обсягах і масштабах, які компенсуються відповідним ростом споживання поновлюваного природно ресурсного потенціалу; 4) у процесі прийняття виробничо-господарських рішень необхідно враховувати не тільки можливий економічний ефект, але й соціально-економічні наслідки; 5) при виборі оптимізаційної стратегії стосовно діяльності в біосфері варто виходити з інтересів як нинішніх, так і майбутніх поколінь. У широкому розумінні сталий розвиток трактується автором як процес, що позначає новий тип функціонування цивілізації, при якому ставиться завдання оптимального управління не тільки природно-ресурсним потенціалом, але й усією сукупністю природного соціокультурного багатства, яким диспонує цивілізація на конкретному етапі всесвітнього історичного розвитку².

На думку А.М. Статівки, сталий розвиток є такою альтернативною концепцією, в рамках якої стає можливою зміна пріоритетів суспільного

---

¹ Руткевич М.И. Философское значение концепции устойчивого развития / М.И. Руткевич // Вопросы философии. – 2002. - № 11. – С. 33.

² Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: методичні розробки / В.К. Збарський, Л.П. Поозенко, А.Ю. Носова.- К.: НУБіП України, 2011. – С. 9-10.

розвитку в напрямку стабілізації екологічної ситуації, поліпшення якості життя, оскільки вона передбачає не просто охорону довкілля від руйнівного впливу економічного розвитку, що характерно для концепції охорони навколишнього природного середовища, а скоріше підпорядкування економіки вимогам екологічних обмежень¹.

Підтримують дану позицію і В.П. Жушман та В.М. Корнієнко, підкреслюючи, що для України надзвичайно актуальними є питання переходу на модель сталого, само відтворювального й екологічнобезпечного розвитку, а відтак – і розробки та реалізації на практиці принципово нової загальнодержавної екологічної політики, насамперед у сільському господарстві. Остання повинна чітко визначати стратегію і тактику сталого, ресурсо-екологічнозрівноваженого та екологічнобезпечного розвитку її продуктивних сил відповідно до нинішніх соціальних, економічних і природно-екологічних умов. Стратегічною метою агроекологічної політики має бути цілеспрямоване переведення агропромислового виробництва на модель сталого, екологічнозрівноваженого й ефективного розвитку, виробництво екологічно чистих продуктів харчування та всебічна охорона довкілля при веденні сільського господарства на основі формування біосферо-сумісної матеріально-технічної бази аграрного сектора, застосування природно- і ресурсозберігаючих, безвідходних або низьковідходних технологій, раціоналізації й екологічної оптимізації аграрного природокористування, насамперед землекористування, створення стійких, саморегульованих високопродуктивних агроландшафтів у всіх землеробських регіонах².

Проблематику сталого розвитку часто пов'язують лише з вирішенням екологічних проблем. Ця позиція є хибною. Адже концепція сталого розвитку

---

¹ Статівка А.М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К.: Вид-во географ. літ-ри «Обрії», 2011. – С. 21-22.

² Жушман В.П., Корнієнко В.М. Екологічні аспекти аграрної політики / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матер. «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 105.

передбачає вирішення комплексу складних і багатогранних проблем забезпечення ефективного функціонування в межах планети біосферно-антропогенної єдності як цілісної системи, зокрема екологічних, виробничих та соціальних проблем. Як справедливо зазначає Г.І. Балюк, вказуючи на важливість концепції сталого розвитку, вперше було сформульовано концепцію, у центрі основних положень якої – людина, яка повинна мати право на здорове життя в гармонії з природою; охорона навколишнього середовища повинна стати невід’ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього; задоволення потреби розвитку та збереження навколишнього середовища має поширюватися не лише на нинішнє, а й на майбутні покоління; щоб досягти сталого розвитку, держави повинні виключити або зменшити використання тих моделей виробництва, які йому не сприяють¹.

Дійсно, саме людина займає провідне становище в концепції сталого розвитку. Заради її фізичного і духовного порятунку її і розроблено. Але при цьому самій же людині і доведеться запроваджувати, реалізовувати дану концепцію на практиці шляхом трансформації виробництва (в тому числі, сільськогосподарського), економічних відносин і всього образу життя. Адже, як справедливо зазначається у спеціальній літературі, у сучасних умовах, коли процеси впливу людини на природу досягли глобальних масштабів, лишилося лише дві можливості зберегти сталість природних умов: або обмежити зростання населення планети або навчитися змінювати процеси виробництва і споживання продукції (зокрема, сільськогосподарської), які зумовлюють збільшення негативного впливу на природу².

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що в основу концепції сталого розвитку покладено ідею антропозахисту. Значна частина сучасних наукових досліджень у сфері антропозахисту належить В.І. Андрейцеву, який з наукових та методологічних позицій обґрунтовує наявність антропозахисного

---

¹ Балюк Г.І. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку / Г.І. Балюк // Право України. – 2011. - № 2. – С. 85-94.

² Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебн. / под ред. проф. Л.Г.Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Суми: ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 30.

права, як складової права екологічної безпеки, в цілому екологічного права та системи права України. Проте, приписи антропозахисту, на думку автора, містяться не лише в екологічному праві, але й в цілому в системі права України, як комплексному правовому утворенні, що є принципово важливим науковим положенням в цій частині правового регулювання України, яке базується в своїй основі на природному праві людини на здоров'я і життя, які мають гарантуватися кожному в Україні, як найвищі соціальні цінності (ст. 3 Конституції України)¹.

Продовжуючи думку В.І. Андрейцева, можна констатувати, що приписи антропозахисту притаманні й аграрному праву, як складовій системи права України. Адже саме у сфері аграрно-правового регулювання забезпечується природне право людини на життя та здоров'я, зокрема, в частині права на достатнє для підтримання нормальної життєдіяльності, а також безпечне та якісне харчування. Розвиваючи дану тезу, можна констатувати розширення функціональної складової аграрного права, адже у сучасних умовах, поряд з традиційними (суто юридичними, як-то: регулятивна, охоронна, виховна), воно покликано виконувати і такі функції, як антропозахисна і гуманістична.

Зародки концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та ідеї антропозахисту можна знайти ще у роботах австрійського філософа Рудольфа Штейнера (20-ті роки ХХ ст.), основоположника теорії антропософії. Згідно з цією теорією, людина, як частина всесвіту, має жити в гармонії з оточуючим її світом, і саме селянин повинен охороняти природний баланс, підтримуючи ланцюжок: здорові тварини харчуються здоровими рослинами, здорові рослини ростуть на здоровому ґрунті, здоровий ґрунт залежить від здорових тварин, що, в свою чергу, забезпечує здоров'я людини. На підставі цього Рудольфом Штейнером було започатковано один із перших напрямків сталого сільськогосподарського виробництва – біодинамічне

---

¹ Андрейцев В.І. Антропозахист – соціально-екологічний імператив розвитку екологічних правовідносин у процесі євроінтеграції / В.І. Андрейцев // Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: матер. «круглого столу» (м. Харків, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – С. 11-12.

землеробство, яке виходило з усіх принципів і стандартів органічного сільського господарства, а також враховувало космічні ритми і духовні аспекти¹.

Повертаючись до проблеми сталого розвитку, слід зазначити, що у юридичній літературі зроблено спроби визначити поняття сталого розвитку сільських територій. Однак, складною проблемою правового характеру, на нашу думку, залишається наявність термінологічної неузгодженості і доктринальної невизначеності щодо категорії «сталий розвиток сільських територій». На даний час у науковій літературі і законодавстві не закріплено єдиного підходу і достатнього ступеня чіткості у визначенні цього поняття. Водночас виникає питання про співвідношення понять «сталий розвиток сільських територій», «сталий сільський розвиток» і «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва».

Так, на доктринальному рівні існує запропонований В.Ю. Уркевичем варіант тлумачення поняття «сталий розвиток сільських територій». Автор під даною категорією розуміє соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток, тобто неповоротну, спрямовану, закономірну зміну територій, що знаходяться поза межами міст та до яких входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови, спрямований на підвищення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та

---

¹ *Rudolf Steiner*, *Anthroposophical Leading Thoughts* (1924).

оздоровлення, збереження та збагачення біологічного розмаїття та культурної спадщини¹. Дане визначення вбачається слушним, але дещо переобтяженим.

На думку А.М. Статівки, складовими сталого розвитку сільських територій є: а) раціональне використання і охорона об'єктів навколишнього середовища; б) стійке екологічно безпечне виробництво; в) стабільне поліпшення умов економічно-соціального проживання населення. При цьому, загальне поняття сталого розвитку сільських територій автор визначає як комплекс суспільних відносин, що виникають у зв'язку із стабільним розвитком спільноти, яка проживає в сільській місцевості, а також забезпечує зростання і підвищує ефективність аграрного сектору економіки, рівень і якість життя, поліпшує екологічну ситуацію в сільській місцевості². З даним визначенням слід погодитися, адже воно з достатньою точністю характеризує сутність зазначеного поняття. Шляхами забезпечення сталого розвитку сільських територій виступають: а) створення сприятливих умов для проживання населення на сільських територіях; б) забезпечення охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки; в) оптимізація землекористування, формування ринкових земельних відносин; г) підвищення конкурентоспроможності всіх галузей сільського господарства; д) удосконалення системи управління розвитком сільських територій тощо³.

В.М. Єрмоленко визначає сталий розвиток сільських територій як систему організаційних, економічних, політичних і правових заходів, спрямованих на забезпечення пропорційних і одночасних, незворотних і стабільних прогресивних змін у виробничій, соціальній і екологічній сферах, які відбуваються пропорційно й одночасно у кожній зі складових сільської території. Сільською територією при цьому, на думку автора, є просторово-

---

¹ Уркевич В.Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Матер. міжнар. наук.-пркат. конф. (21-22 травня 2010 р., м. Біла Церква). – Біла Церква: Білоцерківський нац. аграрний ун-т, 2010. – С. 25.

² Статівка А.М. Актуальні питання правового забезпечення аграрної політики і сталого розвитку сільських територій // Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А.М. Статівка, В.Ю.Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. проф. А.М. Статівки.- Х.: Вид-во «ФІНН», 2010. – С. 45, 50.

³ Курман Т.В. Організаційно-правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні // Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монограф. / за ред. А.П. Гетьмана та В.Ю. Уркевича. – Х.: Право, 2012. – С. 264-265.

географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради, а також – середовище розміщення виробничих і рекреаційних ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності сільського населення і сільськогосподарської діяльності на цій території¹.

Цілком слушною видається теза В.М. Єрмоленка стосовно включення до поняття сталого розвитку сільських територій трьох сфер – виробничої, соціальної та екологічної, адже це відповідає загальній концепції сталого розвитку. Головна ідея концепції сталого розвитку – це діалектична залежність трьох складових – економічної (виробничої), екологічної, соціальної. Як вбачається, досягти сталості у розвитку сільських територій можливо лише за умови впровадження прогресивних і стабільних змін одночасно у виробничу (сферу сільськогосподарського виробництва), в екологічну (сферу природокористування), а також у соціальну сфери. Без забезпечення стабільного соціального розвитку села та відродження селянства як прошарку суспільства ефективне функціонування сільського господарства як галузі економіки України є неможливим. Подальше ігнорування проблем сільського розвитку та деградація соціально-трудової сфери села ставитимуть під загрозу вітчизняне сільськогосподарське виробництво і, як наслідок, продовольчу безпеку нашої держави. Сутність сучасної аграрної політики держави має полягати не тільки у зміцненні аграрного виробництва, забезпеченні розширеного відтворення продукції рослинництва й тваринництва, а й у проведенні широкої системи соціальних заходів на селі. Державна соціальна політика на селі як складова національної аграрної політики має спрямовуватися на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення економічних і соціальних інтересів сільського населення, комплексний розвиток сільських територій,

---

¹ Єрмоленко А.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право» / Ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2010. – Вип. 156. – С. 57.

розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, сучасних систем зв'язку, транспортного сполучення, житлово-комунального та водного господарства, шляхового будівництва. Сталий розвиток сільських територій надасть можливість створити належні умови проживання і праці для сільського населення, забезпечити проголошені Конституцією України¹ їхні права на соціальний захист (ст. 46), на освіту (ст. 53), на охорону здоров'я (ст. 49), на працю (ст. 43), на достатній життєвий рівень (ст. 48) та ін. В цілому ж розв'язання соціальних проблем сільського населення (низька заробітна плата, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи, відмирання села тощо) й забезпечення комплексного сталого розвитку сільських територій сприятиме розвитку сільськогосподарського виробництва на умовах сталості, а отже, й аграрного сектора економіки України в цілому.

У зв'язку з цим вбачається доцільним прийняття спеціального Закону «Про сталий розвиток сільських територій»², де мають знайти закріплення й визначення основних категорій і понять, зокрема самого сталого розвитку сільських територій, його складових (наприклад, сталого розвитку сільськогосподарського виробництва), а також організаційно-правові економічні, інституційні засади реалізації державної аграрної політики у вказаній сфері. Подібної точки зору дотримується і А.М. Статівка, підтримуючи пропозицію щодо прийняття вказаного Закону. На думку вченого, це дало б змогу, по-перше, закріпити визначення сталого розвитку сільських територій і дало б змогу фахівцям оперувати легально закріпленими категоріями; по-друге, такий закон став би базисним і дозволив би відокремити виробничу сферу на селі від соціальної сфери і сталого розвитку сільських територій, а отже, зумовив би окреме фінансування, матеріально-технічне забезпечення цієї сфери; по-третє, такий закон як нормативний акт вищої юридичної сили визначив би правові, економічні та організаційні основи реалізації

---

¹ Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

² Курман Т.В. Сталий розвиток сільських територій як засіб забезпечення продовольчої безпеки // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. - С. 189-192.

державної аграрної політики щодо сталого розвитку сільських територій¹. До речі, подібний Закон прийнято 29 грудня 2006 р. у Російській Федерації, щоправда він має назву «Про розвиток сільського господарства», але закріплює визначення сталого розвитку сільських територій як їх стабільного соціально-економічного розвитку, збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності сільського господарства, досягнення повної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціонального використання земель². Дане визначення вбачається не досить вдалим, оскільки в основі своєї має не істотні ознаки поняття, а його цілі.

Складним, багатоаспектним та комплексним явищем називає сталий розвиток сільських територій М.В. Шульга. Вчений зазначає, що проблема забезпечення сталого розвитку сільських територій загострилась у процесі здійснення земельної реформи. Це обумовлює необхідність удосконалення правової регламентації земельних відносин, оскільки землі сільськогосподарського призначення виступають основним засобом виробництва у сільському господарстві, та формування економічно ефективної та екологічно безпечної системи землекористування, особливо в межах сільських територій³. На думку М.В. Шульги, певні перспективи сталого розвитку сільських територій пов'язані із внесенням Законом України від 28 грудня 2014 р. змін до Податкового кодексу України. Йдеться, зокрема, про віднесення плати за землю до місцевих податків. Наповнення місцевих бюджетів від земельних платежів дозволить сформувати фінансову основу місцевого самоврядування та підвищити самостійність місцевих рад у вирішенні низки питань, в тому числі і в сфері розвитку сільських територій⁴.

---

¹ Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монограф. / за ред. проф. А.М. Статівки. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – С. 50.

² О развитии сельского хозяйства: Закон РФ от 29 декабря 2006 г. № 264-ФЗ: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.akdi.ru/gd/proekt/098801GD.SHTML>.

³ Шульга М.В. До питання про перспективи сталого розвитку сільських територій // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. «Дванадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 8-9 листопада, 2013 р.): [у 4-х част.]. – Частина перша. – Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2013. – С. 171.

⁴ Шульга М.В. Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій: стан та перспективи // Правове забезпечення екологічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 50-ій річниці створення Донецького нац. ун-ту та 30-ій річниці створення кафедри госп. права ДонНУ

Як принцип аграрного права розглядає сталий розвиток сільських територій Н.О. Мартинова, визначаючи останній як комплексну, основоположну ідею розвитку сільських територій, сукупність стратегічних способів, спрямованих на реалізацію всіх напрямків їх розвитку. При цьому сталий розвиток сільських територій, на думку авторки, - це перспектива, пріоритет, до якого повинна прагнути Україна і під яким слід розуміти глобальну, комплексну правову концепцію радикальних підходів до вирішення існуючих сільських проблем, що вимагає відмову від традиційних уявлень, переорієнтації поглядів суспільства щодо сільського життя; відзначається динамічністю, відкритістю, креативністю; містить конкретні постулати і шляхи подальшого багатогалузевого розвитку сільських територій, застосування якого не завдасть шкоди майбутнім поколінням¹. Викликають певні сумніви пропозиції авторки щодо запровадження сталого розвитку сільських територій лише за допомогою радикальних підходів та завдяки відмові від традиційних уявлень. Адже, як свідчить історія розвитку аграрного права, не завжди радикальні підходи спрацьовують у позитивному напрямку (як приклад, суцільна примусова колективізація), і навряд чи істинні, споконвічні традиції українського землеробства (наприклад, щодо сівозмін, дбайливого відношення до землі як годувальниці та ін.) стоять на заваді сталого розвитку сільських територій. Традиції українського землеробства беруть свої витoki ще з канонічного права, на що справедливо вказує В.М. Єрмоленко. Так, заповідь «худоби своєї не зводь з іншою породою, поля свого не засівай двома родами насіння» (Левіт 19: 19; Повторення Закону 22: 9-11) трансформувалося у традицію дотримуватися «чистоти» породи чи сорту, а пізніше було закріплено й нормативно (Закони України «Про племінну справу у тваринництві», «Про охорону прав на сорти рослин»)².

(14-15 травня 2015 р.) / Донецький нац. ун-т; за заг. ред. Бобкової А.Г. – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С. 218-220.

¹ Мартинова Н.О. Сталий розвиток як комплексний, основоположний принцип розвитку сільських територій // Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (22-23 травня 2015 р), присвяченої 90-річчю від народження акад. В.З Янчука / за ред. проф. В.М. Єрмоленка. – К.: Вид. центр НУБіП України, 2015. – С. 149.

² Єрмоленко В.М. Релігійні норми як джерела аграрного права // Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (22-23 травня 2015 р),

Аналогічно в якості принципу аграрного права розглядають сталий розвиток у навчальній літературі Російської Федерації, Республіки Беларусь, Республіки Казахстан та інших країн. Так, одним із специфічних принципів аграрного права Республіки Беларусь названо принцип комплексного правового забезпечення сталого розвитку сільських територій й сільськогосподарського виробництва¹. До загальних принципів аграрного права Республіки Казахстан відносять принципи сталого розвитку аграрного виробництва; сталого використання землі та інших природних ресурсів в аграрному виробництві й особливої охорони сільськогосподарських угідь; міжнародного аграрного співробітництва у вирішенні національних і глобальних проблем².

Самостійним загальнотеоретичним принципом права вважає принцип сталого розвитку Б.В. Даниленко, зауважуючи, що він повинен бути покладений в основу правового регулювання взаємодії людини та довкілля, оскільки на даному історичному етапі сталий розвиток – найбільш досконала ідеологія розвитку людства, яка дозволяє поєднати економічні, екологічні та соціальні інтереси³.

Аналіз викладених праць, присвячених дефініціюванню основних понять сталого розвитку сільських територій, свідчить про те, що чисельність аспектів сталого розвитку як об'єктивного явища породжує і значну кількість визначень сталого розвитку сільських територій як наукового поняття. Кожна з наведених думок, безумовно, заслуговує на увагу і має право на існування, оскільки науковою спільнотою ще не сформульовано єдине поняття «сталого розвитку». Окрім того, наукова діяльність допускає існування різних, навіть протилежних, авторських інтерпретацій, за умови обґрунтування позицій і поглядів автора. При цьому, на основі викладеного, можна зробити висновок про

присвяченої 90-річчю від народження акад. В.З Янчука / за ред. проф. В.М. Єрмоленка. – К.: Вид. центр НУБіП України, 2015. – С. 38.

¹ Аграрная политика и аграрное право ЕС, Украины, Белоруссии и Казахстана: курс лекций / науч. ред. Г.Е. Быстров, Б.А. Воронин. – Екатеринбург: Урал. аграр. изд-во, 2013. – С. 117.

² Аграрная политика и аграрное право ЕС, Украины, Белоруссии и Казахстана: курс лекций / науч. ред. Г.Е. Быстров, Б.А. Воронин. – Екатеринбург: Урал. аграр. изд-во, 2013. – С. 171.

³ Даниленко Б.В. Еколого-правове забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Б.В. Даниленко. – Х.:Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 4.

співвідношення понять «сталий розвиток сільських територій» і «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва». Ці поняття не тотожні, вони співвідносяться як загальне і часткове, як родове і видове поняття. Сталий розвиток сільських територій як комплексне поняття включає в себе і сталий розвиток сільськогосподарського виробництва. Адже сільські території виконують різні функції – виробничу, економічну, територіальну, екологічну, соціально-демографічну, рекреаційну, відтворювальну, соціокультурну та ін. Дана теза підтримується і у спеціальній літературі¹. Тому виробничий аспект сталого розвитку (чи сталий розвиток сільськогосподарського виробництва) – це лише одна зі складових сталого розвитку сільських територій.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва пропонуємо розуміти як стабільний процес прогресивних цілеспрямованих змін на основі досягнень науки і техніки в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва в напрямку, який забезпечує успішне її функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Із запропонованого визначення можна виокремити ознаки сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Перша ознака полягає в тому, що сталий розвиток сільськогосподарського виробництва – це стабільний, стійкий процес. «Сталість» тут проявляється і як стійкість, тобто здатність утримувати рівновагу, і як стабільність, тобто здатність підтримувати стійкі темпи розвитку сільськогосподарського виробництва.

По-друге, це процес цілеспрямованих прогресивних змін. Серед цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, як вбачається, можна виокремити глобальні та поточні цілі. Глобальна ціль сталого розвитку сільськогосподарського виробництва – це збереження біосфери в цілому, а також зокрема такої її складової, як агросфера, у стані, що забезпечує успішне їх функціонування в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей. Серед поточних цілей – забезпечення продовольчої безпеки держави, охорона та

---

¹ Цибуляк В.Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект: монограф. / В.Я. Цибуляк; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – С. 12.

екологічно збалансоване¹ використання природних ресурсів (земель сільськогосподарського призначення, вод, лісів тощо) в процесі сільськогосподарського виробництва, екологічно безпечне сільськогосподарське господарювання, створення сприятливих умов для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва, задоволення потреб населення у якісних і безпечних продуктах харчування рослинного і тваринного походження та ін. На досягнення вищевказаних цілей і спрямовуються зміни в межах концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. При цьому мова йде саме про прогресивні зміни, як елемент сталого розвитку. Адже напрям змін має вирішальне значення, крім позитивного (прогресивного), він може бути і негативний (регресивний)², що не відповідатиме концепції сталого розвитку.

По-третє, основою вказаних змін виступають досягнення науки і техніки, тобто результати науково-технічного прогресу в різних сферах: інноваційній, агрономічній, ветеринарній, технічній, економічній, екологічній тощо. Насамперед, мова йде про запровадження в процесі сільськогосподарського виробництва новітніх екологічно спрямованих, природо-, енерго- і ресурсозберігаючих, безвідходних або маловідходних технологій, розвиток органічного сільського господарства, активізацію розробок екологічних інновацій (з високим ступенем екологічності та економічної ефективності).

Вищевказане знаходить своє закріплення і у чинному законодавстві. Так, відповідно до положень розділу 1 Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» наша держава має забезпечити інтеграцію екологічної політики до галузевих політик (в тому числі до державної аграрної політики),

---

¹ Див.: Кравець Н. В. Щодо поняття та змісту принципу екологізації аграрного виробництва як принципу аграрного права / Н. В. Кравець // Наук. вісник Міжнар. гуманітарного ун-ту. Сер.: Юриспруденція. – 2013. - № 6-1. – Т. 2. – С. 129-130.

² Єрмоленко В.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право» / Ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – К., 2010. – Вип. 156. – С. 55.

обов'язкове врахування екологічної складової при складанні стратегій, планів і програм розвитку України, впровадження екологічного управління на підприємствах, екологізацію господарської діяльності. Згідно з положеннями розділу 3 цього Закону до стратегічних цілей та завдань державної політики у сільському господарстві віднесено створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та досягнення у 2020 році їх використання та двократного збільшення площ їх використання. З цією метою пропонується державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище. Слід зазначити, що світова практика довела можливість значного зменшення екодеструктивного впливу на довкілля завдяки екологічно збалансованому розвитку. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, інноваційна діяльність в Україні може і повинна стати одним із головних інструментів в оздоровленні природного середовища, враховуючи, що здійснення процесу створення і використання екологічних інновацій є однією з форм природоохоронних заходів¹.

По-четверте, вказані зміни відбуваються в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва. На сьогодні категорія «агросфера» стає однією з новел аграрного-правового регулювання. Поняття «агросфера» набуло широкого застосування в економічній літературі. Воно знайшло відображення у працях О.Л. Попової², О.О. Созінова³, Б. Пасхавера⁴ та ін. Привернуло дане поняття і увагу з боку представників земельно-правової науки, зокрема П.Ф. Кулинич⁵. В аграрно-правовій науці дане поняття поки що залишається

---

¹ Лебедева Т.М. Правове забезпечення впровадження екологічно орієнтованих інновацій в Україні // Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України: зб. тез наук. доп. Учасників круглого столу (9 листопада 2012 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 110.

² Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73-84.

³ Созінов О.О. Агросфера України у ХХ столітті // Вісник НАН України. – 2001. – № 10. – С. 7-16.

⁴ Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38-44; Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 73-82.

⁵ Кулинич П.Ф. Правове забезпечення екологічної безпеки агросфери: постановка проблеми // Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні: матер. наук.-практ. Круглого столу, 28

неопрацьованим. Однак, як вбачається, поняття «агросфера» безумовно є аграрно-правовою категорією, яку має бути покладено в основу предмета аграрного права, адже аграрні відносини є складовою частиною більш широких за обсягом суспільних відносин, пов'язаних з використанням, зокрема в процесі аграрного виробництва, відтворенням та охороною агросфери. Дана теза підтримується і у спеціальній літературі¹.

Поняття «агросфера» є складним, оскільки виступає і природничою, і соціальною, і економічною і, в тому числі, правовою категорією. У тлумачному словнику агросфера визначається як частина біосфери, до якої входять культурні рослини та свійські тварини, а також оброблений під сільськогосподарські культури ґрунт².

О.О.Созінов наводить більш загальне визначення агросфери як сукупності територій, де внаслідок дії антропогенного фактора функціонують переважно модифіковані людиною форми живої речовини, спеціалізовані для ефективної трансформації сонячної енергії у необхідну для існування людства продукцію³.

На думку О.Л. Попової, агросфера являє собою складну соціально-економічну і одночасно уразливу агробіологічну систему, якій властиві диверсифіковані функції – життєзабезпечення (виробництво агропродовольства і сировини для задоволення потреб населення у продуктах харчування, одязі, паливі тощо), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення, місце прикладання праці та одержання доходів), життєоблаштування (освоєність середовища проживання, його якісний стан і екологічна безпечність)⁴.

березня 2014 р., м. Київ / ред. кол. М.В. Краснова та ін.; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Чернівці: Кондратьєв А.В., 2014. – С. 79-82.

¹ Кулинич П.Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Семчика. – К.: Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 44.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 11.

³ Созінов О.О. Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє). Наук. записки. Т. 9. Спец. вип. – К.: «Academia», 1999. – С. 381

⁴ Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку // Економіка України. – 2012. - № 5. – С. 77.

В. Трегобчук і В. Прадун визначають агросферу як частину біосфери, в якій домінують культурні рослини свійські тварини, оброблені ґрунти та пов'язані з ними організми. Також, на думку авторів, до агросфери належать луки, пасовища, сільські поселення, малі річки, ставки, лісосмуги, діброви, всі типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, створені розумом та діяльністю людини¹.

Отже, у більшості словників та літературних джерел агросфера трактується як частина біосфери, залучена до сільськогосподарського використання, тобто зайнята агроєкосистемами. До основних її складових належить оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури, культурні рослини, свійські тварини. Також більшість дослідників включають до агросфери сільські населені пункти, дороги, річки, ставки, канали, пасовища, луки, лісосмуги, гаї та всі інші типи агроландшафтів, агробіоценозів та агроєкосистем, що створені людиною. Таким чином можна дійти висновку, що загалом конструкцію агросфери складають сільськогосподарське виробництво, сільське населення і сільські території (агроландшафти).

Вбачається, що агросфера – це складна аграрно-правова категорія, яка лежить в основі предмета аграрного права і включає наступні елементи: а) об'єкти аграрних правовідносин (культурні рослини, сільськогосподарські тварини, оброблений ґрунт під сільськогосподарські культури); б) певне коло їх суб'єктів – сільське населення в особі фізичних осіб, які можуть працювати у сільськогосподарських підприємствах за трудовим договором, бути членами чи учасниками таких підприємств або займатися веденням особистого селянського господарства; в) сферу реалізації аграрних прав і обов'язків, а отже й виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин – сільські території, сільськогосподарське виробництво тощо².

---

¹ Трегобчук В., Прадун В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку // Вісн. НАН України. – 2004. - № 9. – С. 5.

² Курман Т.В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / Ред. кол.: С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. – К.: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 48-54.

Враховуючи викладене, можна констатувати тісний зв'язок між агросферою і концепцією сталого розвитку сільського господарства, яка так само включає виробничу, соціальну і екологічну складову. Слід погодитися з П.Ф. Кулиничем, що агросфера є і на історично тривалий час залишатиметься джерелом продовольчого забезпечення суспільства і потребуватиме існування, всебічного вдосконалення та подальшого розвитку аграрних (виробничих) відносин за участю суб'єктів аграрного господарювання¹. Дійсно, від стану агросфери значною мірою залежать добробут і умови життя нинішніх і майбутніх поколінь. Використання її в процесі сільськогосподарського виробництва існуючими нині виснажливими способами індустріальної моделі призведе лише до загострення екологічної кризи, до остаточного виснаження природного потенціалу та інших вкрай негативних наслідків, включаючи загрозу самому існуванню людства. Як зазначається у спеціальній літературі, сільськогосподарська діяльність, пов'язана з трансформацією природних ландшафтів в агроландшафти, незмінно супроводжується зниженням біорізноманіття та екологічної стійкості останніх². Слід також погодитися з тезою О.М. Савельєвої, що для забезпечення сталого аграрного виробництва потребують більш досконалого правового регулювання нормами саме аграрного права відносини у сфері впровадження сучасних екологічно безпечних інноваційних технологій використання земель сільськогосподарського призначення в процесі виробництва сільськогосподарської продукції³. Отже, на сьогодні особливої актуальності набувають питання розвитку агросфери на умовах сталості, що в свою чергу

---

¹ Кулинич П.Ф. До питання про розвиток предмета аграрного (сільського) права // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Семчика. – К.: Видавн. центр НУБіП України, 2012. – С. 45.

² Мельник Л.В. Еколого-економічне обґрунтування раціонального використання агроландшафтів // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матер. VII Міжнар. Наук.-практ. конф. (17-18 травня 2014 р., м. Суми) / Сумська філія ХНУВС. – Суми: Друк. дім «ПАПРУС», 2014. – С. 219.

³ Савельєва О.М. Про забезпечення сталого сільськогосподарського виробництва як предмет правового регулювання // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2013. – С. 327-328. (326-328).

передбачає і вимагає сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який має бути забезпечений відповідними правовими засобами.

Доцільним вбачається звернутися до позитивного досвіду зарубіжних держав. Так, у США та інших країнах була прийнята система законодавчих актів з охорони земель, екологічного регулювання основних видів діяльності в аграрному виробництві і обмеження негативного впливу на нього промисловості та урбанізованих територій. Були створені спеціальні державні служби, які шляхом дорадництва, різних премій і штрафів, зниження податків, пільгових кредитів, значних дотацій, цільових державних інвестицій тощо допомагають фермерам дотримуватися вимог агроекології¹.

Державне регулювання процесів використання ресурсів агросфери в процесі сільськогосподарського виробництва, особливо земель сільськогосподарського призначення, стає актуальним також у зв'язку з тим, що на основній частині цих земель в Україні здійснюють виробничо-господарську діяльність не власники, а орендарі, які передусім ставлять за мету отримання прибутку від цієї діяльності, а не дбайливе, екологоорієнтоване, екологізбалансоване використання чи збереження земельних ділянок, які не є їх власністю, і довкілля.

Тому в більшості розвинених країн сформувалася державна політика, спрямована на захист агросфери. Особливо позитивними результатами характеризується стратегія, що ґрунтується на парадигмі сталого розвитку агросфери, а відповідно, й сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Отже, на сьогодні в Україні назріла гостра необхідність у визначенні стратегії розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і агросфери в цілому. За умови розвитку сільськогосподарського виробництва на засадах сталості, агросфера як система, що поєднує виробничу, соціальну і екологічну складову, забезпечить можливість задовольнити зростаючі потреби у продовольстві у поєднанні зі збереженням і примноженням агроресурсного потенціалу, а отже сприятиме досягненню стратегічних цілей державної

---

¹ Созінов О.О. Агросфера України у ХХ столітті // Вісник НАН України. – 2001. - № 10. – С. 8.

аграрної політики України. І ця стратегія безумовно має базуватися на принципах сталого розвитку, що має знайти своє відображення і в законодавстві.

П'ята ознака сталого розвитку сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що при виборі оптимальної стратегії щодо ведення сільськогосподарської діяльності в агросфері варто виходити з інтересів як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Звичайно, на сьогодні ринкові умови господарювання висувають в якості пріоритетної підприємницьку мету – отримання максимального прибутку, до якої прагне кожний господарюючий суб'єкт, в тому числі і у сфері сільськогосподарського виробництва. Задля досягнення даної мети сільськогосподарські товаровиробники ведуть інтенсивний спосіб виробництва, спрямований на збільшення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності сільськогосподарських тварин. В свою чергу, це зумовлює зниження уваги даних суб'єктів до вирішення питань екологізації сільськогосподарського виробництва, охорони навколишнього середовища, екологоспрямованого природокористування тощо. За умов же запровадження концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва вказані екологічні цілі мають вийти на один план з цілями підприємницькими, і нагальною потребою стане необхідність вирішувати виробничі, екологічні і соціальні питання в комплексі задля забезпечення інтересів не лише сьогодення, а й прийдешніх, майбутніх поколінь.

У спеціальній економічній літературі зазначається, що стійкий економічний розвиток країни (а отже, й сталий розвиток сільськогосподарського виробництва) неможливий без вирішення державою таких основних завдань¹: утвердження основ законності; підтримання стабільної і збалансованої політичної ситуації; інвестування соціальної сфери; підтримки незахищених груп населення; забезпечення обороноздатності країни (яка, в принципі, неможлива без забезпечення її продовольчої безпеки);

---

¹ Черевко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК: навч. посібн. / Г.В. Черевко. – К.: Знання, 2006. – С. 57-57.

захисту навколишнього середовища. Адже ринковий механізм неспроможний забезпечити оптимальне поєднання ефективності і справедливості, бо ці речі являють собою несумісні цілі ринкової економіки. Вирішити дану проблему можна тільки за допомогою інституту держави¹ за умови комплексного підходу (здійснення комплексу заходів правового, організаційного, економічного, соціального та ін. характеру).

Вбачається, що забезпечення організаційно-правовими та економічними заходами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва надасть можливість збільшити обсяги виробництва продукції рослинництва, тваринництва, рибництва, лісівництва, підвищити її якість та безпечність, а отже і її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Окрім того, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, одним із проявів якого є раціонально сформовані агроландшафти, сприятиме збереженню і відтворенню сприятливого середовища для життєдіяльності населення України, в тому числі і для майбутніх поколінь, зменшенню і попередженню деградації ґрунтів, збереженню біологічного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги.

Забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва включає наступні складові: підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва; забезпечення його економічної ефективності; розвиток органічного аграрного виробництва та інших видів екологічного підприємництва (виробництво екологічно чистих продуктів, засобів захисту рослин; роботи і послуги з рекультивації та відновлення природного середовища; біотехнології тощо)²; впровадження ресурсозберігаючих, безпечних, екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції, а також впровадження міжнародних стандартів її безпечності і якості. Особливої актуальності для України все це набуває в умовах

---

¹ Мошак О.В. Державне регулювання розвитку аграрної сфери регіону / О.В. Мошак // Економіка, фінанси, право. – 2014. - № 9. – С. 3.

² Бобкова А.Г. Види екологічного підприємництва // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: матер. «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.): зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2013. – С. 22-25.

євроінтеграції. При цьому, як вбачається, вирішення проблеми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва потребує комплексного, системного підходу, використання сукупності організаційно-правових, економіко-правових, управлінських та соціальних засобів, що має знайти закріплення у Концепції сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні¹.

---

¹ Курман Т.В. До питання про агросферу як аграрно-правову категорію // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матер. VII Міжнар. Наук.-практ. конф. (17-18 травня 2014 р., м. Суми) / Сумська філія ХНУВС. – Суми: Друк. дім «ПАПРУС», 2014. – С. 206.